

BAUDŽIAMĄJĄ ATSAKOMYBĘ ŠALINANČIŲ APLINKYBIŲ SAMPRATA

Doktorantas Pavelas Kujalis

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Baudžiamosios teisės katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 84
Elektroninis paštas btk@ltu.lt

Pateikta 2002 m. gegužės 31 d.

Parengta spausdinti 2002 m. spalio 18 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros vedėjas profesorius
habil. dr. Vytautas Piesliakas ir šio fakulteto prodekanas dr. Olegas Fedosiukas*

S a n t r a u k a

Lietuvos baudžiamojoje teisėje baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių samprata yra aktuali, bet mažai nagrinėta problema. Straipsnio autorius kelia baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių socialinio turinio ir įtvirtinimo įstatymuose klausimus, nagrinėja santykį su nusikaltimo požymiais bei atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutu. Straipsnyje daug dėmesio skiriama formaliajam baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių ir baudžiamojo įstatymo numatytos veikos požymių atitikimui bei baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių sistemai.

Nagrinėdamas šiuos klausimus autorius neidealizuoja įstatymo leidėjo nuostatos baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių požymių bei sistemos klausimais. Analizuodamas dabar galiojantį ir naują Lietuvos Respublikos baudžiamuosius kodeksus autorius nurodo juose esančias spragas ir netikslumus.

Straipsnyje apibendrinamos baudžiamosios teisės teorijoje dažniausiai pateikiamos Lietuvos bei užsienio autorių nuomonės. Jas apibendrinęs autorius pateikia kilusių klausimų sprendimo variantą.

Įžanga

Dabartiniame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse [1] (toliau – LR BK), kaip ir naujame, dar negaliojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse [2] (toliau – naujas LR BK), numatyta daug aplinkybių, kurioms esant asmuo netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Tos aplinkybės pasižymi skirtinga teisine prigimtimi, todėl baudžiamosios teisės literatūroje skirstomos į atskirus institutus: atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės, senaties, nusikaltimo sudėties nebuvimo, baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių ir kt.

Baudžiamosios teisės teorijoje iki šiol nėra vienos nuomonės dėl baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių sampratos ir jų klasifikacijos, nors šis institutas atsirado gana seniai. Dar priešklasikinėje romėnų teisėje buvo žinomas principas *vim vi rapellere licet* (prieš prievartą gali būti naudojama jėga). Šis principas klasikiniu ir poklasikiniu laikotarpiu transformavosi į būtinąją gintį, kuri buvo leidžiama ginant asmenį arba turtą.

Nagrinėjant baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių institutą, galima išskirti keletą pagrindinių diskutuotinų klausimų.

I. Sąvokos *baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė* reikšmė

Baudžiamosios teisės teorijoje nebuvo skirta pakankamai daug dėmesio bendrai baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių sampratai. Galima išskirti tik kelis autorius, kurie minėjo šią problemą: Lietuvoje – V. Pavilionis ir R. Merkevičius [3], Rusijoje – M. I. Jakubovičius [4] ir A. J. Šurdumovas [5], tačiau išsamiausi šios problemos tyrimai atlikti J. V. Baulino monografijoje [6].

Iš pradžių reikia nustatyti, ką apima žodžiai „baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė“, ar iš tikrųjų kalbama tik apie tam tikras aplinkybes, ar šie žodžiai turi kiek platesnę prasmę.

Mano nuomone, šie žodžiai reiškia konkretaus asmens veiką, padarytą tam tikromis aplinkybėmis, dėl kurių ji nelaikoma nusikalstama. Tai reiškia, kad baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės yra vientisas veikos ir tam tikrų aplinkybių derinys. Tai patvirtina LR BK atitinkamų straipsnių formuluotės, kuriose pirmiausia kalbama apie padarytą veiką, ir tik tada apie konkrečias aplinkybes, kurioms esant padarytos tos veikos. Pavyzdžiui, LR BK 14 straipsnyje, kuriame numatyta būtinoji gintis, sakoma, kad „nėra nusikaltimas toks *veikimas*, kuris nors ir ...“; LR BK 15 straipsnyje, kuriame reguliuojamas būtinasis reikalingumas, sakoma, kad „nėra nusikaltimas toks *veikimas*, kuris kad ir atitinka...“. Panašiai suformuluoti naujo LR BK V skyriaus straipsniai, kuriuose taip pat pirmiausia kalbama apie veikas ir tik tada apie tam tikras aplinkybes, kurios pakeičia tų veikų baudžiamąjį teisinį vertinimą.

Remdamiesi tuo, kas pasakyta, galime teigti, kad baudžiamąją atsakomybę šalinančias aplinkybes sudaro:

1. **Veikos**, formaliai atitinkančios baudžiamojo įstatymo numatytos veikos požymius;
2. **Aplinkybės**, kurioms esant pašalinama baudžiamoji atsakomybė už padarytą veiką.

II. Veikos ir baudžiamojo įstatymo numatytos veikos požymių formalus atitikimas

Tam, kad veika patektų į baudžiamosios teisės reguliavimo sferą, ji turi atitikti tam tikrus reikalavimus. Tokia veika turi būti siejama su „išoriškai pasireiškiančiu elgesio aktu... todėl negali būti laikomas pavojinga veika ir kriminalizuojamas išoriškai nepasireiškiantis žmogaus elgesys“ [7]. Tai reiškia, kad tuo atveju, jei nėra išoriškai pasireiškiančio elgesio, nėra pagrindo veiką vertinti iš baudžiamosios teisės pozicijų, juo labiau kalbėti apie baudžiamosios atsakomybės šalinimą.

Svarbu paminėti tai, kad ne bet koks išoriškai pasireiškiantis asmens elgesys gali užtraukti baudžiamąją atsakomybę. Prisiminę tai, kas sakoma apie nusikaltimą, galime teigti, jog tam, kad baudžiamoji atsakomybė atsirastų asmens veikoje, turi būti nustatyti visi nusikaltimo sudėties požymiai, būdingi konkrečiai nusikaltimo sudėčiai. Veika, kaip baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių elementas, turi atitikti tuos požymius tik išoriškai, formaliai. Formalus veikimo ar neveikimo ir baudžiamajame įstatyme numatytos veikos požymių atitikimas reiškia, kad kaltininko veikoje yra visi tam tikrame BK ypatingosios dalies straipsnyje numatyti objektyvūs nusikaltimo sudėties požymiai, tačiau dėl tam tikrų aplinkybių veika yra nepavojinga ir dėl to ji nėra nusikaltimas.

Tam, kad geriau suprastume baudžiamajame įstatyme numatytos veikos požymių atitikimo formalų pobūdį, reikia aptarti, kuriuos iš jų gali atitikti veika kaip sudedamoji aptariamų aplinkybių dalis. Tai padaryti padeda nusikaltimo sudėties požymių klasifikacija į objektyvius ir subjektyvius požymius. Objektyvūs nusikaltimo sudėties požymiai apibūdina nusikalstamos veikos išorinę, akimi matomą pusę, tai yra nusikaltimo objektą, nusikaltimo objektyviają pusę ir nusikaltimo subjektą, kurie gali sudaryti formalųjį atitikimą. Formalaus (išorinio) atitikimo negali rodyti subjektyvioji pusė, nes ji parodo vidinį, psichinį asmens santykį su objektyviaisiais nusikaltimo sudėties požymiais.

Pirma, tiek nusikalstamos, tiek formaliai atitinkančios veikos daro žalą baudžiamojo įstatymo saugomoms vertybėms (nusikaltimo objektui) arba sukelia galimybę tai žalai atsirasti. Tuo atveju, kai žala padaroma vertybėms, kurios nėra saugomos baudžiamaisiais įstatymais, niekam nekyla minčių tokią situaciją vertinti iš baudžiamosios teisės pozicijų. Pavyzdžiui, siekdamas išgelbėti kito asmens gyvybę vairuotojas, nesilaikydamas nustatyto vai-

ravimo greičio, pristato jį į ligoninę. Tokia veika nereikalauja baudžiamojo teisinio vertinimo, nes galėtų būti pripažinta tik administracinės teisės pažeidimu.

Antra, tiek nusikalstamos, tiek formaliai atitinkančios veikos turi sutapti su konkretais nusikaltimo objektyviaja puse. Bet koks asmens elgesys apibūdinamas kaip veikimas arba neveikimas, sukeliantis tam tikrus padarinius, tačiau jo socialinis vertinimas priklauso nuo daugelio aplinkybių. Tai reiškia, kad asmens veikimas, veikimo sukelti padariniai be socialinio turinio yra neutralūs, tai yra jie gali būti vienodi tiek nusikaltimui, tiek baudžiamąją atsakomybę šalinančioms aplinkybėms. Pavyzdžiui, buvo panaudotas šaunamasis ginklas ir asmeniui buvo peršautas dešinysis plautis. Kaip matome, vien iš veikos, padarinių ir priežastinio ryšio negalime pasakyti, ar padarytoji veika yra nusikalstama. Socialinis veikos turinys priklauso nuo jos atlikimo aplinkybių bei nuo asmens subjektyvaus ryšio su veika ir kilusiais padariniais. Pateiktas pavyzdys gali atitikti tiek visuomenei pavojingos, tiek visuomenei naudingos veikos požymius. Pavyzdžiui, jei ginklas buvo panaudotas siekiant apginti kitą asmenį nuo pavojingo kėsinosi į jo gyvybę, veika įgauna naudingą visuomenei pobūdį, tačiau jei minėtu atveju ginklas buvo panaudotas kaip plėšimo įrankis, situacija iš esmės keičiasi. Tokiu atveju padaryta veika kelia didelį pavojų visuomenei ir atitinka sunkaus nusikaltimo, numatyto LR BK 272 straipsnio 2 dalyje, požymius.

Trečia, tiek nusikalstamas, tiek jas formaliai atitinkančias veikas padaro tam tikras asmuo, kuris turi atitikti tam tikro nusikaltimo subjekto požymius. Remiantis šiuo metu galiojančiu LR BK, tiek fizinio, tiek juridinio asmens elgesys gali būti įtrauktas į baudžiamosios teisės reguliavimo sritį, tačiau juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė numatyta tik už tris nusikalstamas veikas, būtent: 1) už kyšio ėmimą (282 straipsnis), 2) už papirkimą (284 straipsnis), 3) už pinigų plovimą (326 straipsnis). Baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių taikymas juridiniams asmenims yra gana ribotas, todėl apie baudžiamosios atsakomybės pašalinimą kalbėsime tik fizinio asmens atžvilgiu. Tačiau padėtis visiškai pasikeis įsigaliojus naujam LR BK, kuriame smarkiai praplėstos juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės ribos, taip pat ir galimybės pašalinti baudžiamąją atsakomybę.

Pagrindinis subjekto požymis, būtinas baudžiamajai atsakomybei atsirasti, yra jo amžius. Tam, kad fizinio asmens veika patektų į teisinio reguliavimo sritį, jis turi būti atitinkamo amžiaus. Baudžiamieji įstatymai nustato 16 metų bendrąjį nusikaltimo subjekto amžių ir 14 metų – už LR BK 11 straipsnio 2 dalyje numatytus nusikaltimus. Jokia veika, padaryta atitinkamo amžiaus nesulaukusio asmens, nėra laikoma nusikalstama ir negali užtraukti baudžiamosios atsakomybės, todėl kalbėti apie papildomas aplinkybes, šalinančias baudžiamąją atsakomybę, nėra prasmės.

Taigi veika yra tas baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių elementas, kuris sutampa su konkretais nusikaltimo objektyviaisiais požymiais. Kaip žinome, visų nusikaltimų objektyvieji požymiai vienaip ar kitaip aprašomi baudžiamajame įstatyme, todėl tam, kad būtų galima konstatuoti baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių formalus atitikimo požymį, atitinkama veika turi būti aprašyta baudžiamajame įstatyme.

Formalus baudžiamojo įstatymo numatytos veikos atitikimas, kaip baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių požymis, baudžiamosios teisės literatūroje dažnai kritikuojamas. Vieni autoriai mano, kad nėra pagrindo išskirti tokį požymį, kiti kalba, kad šį požymį numatančio įstatymo formuluotė yra klaidinanti [8, p. 54–55; 9, p. 78–79; 10, p. 26]. Tačiau tam galima paprieštarauti. Jeigu nėra jokio nagrinėjamų aplinkybių panašumo į nusikalstamą veiką, negali kilti jų baudžiamojo teisinio vertinimo klausimas, nes tik veikos, turinčios arba tariamai turinčios nusikaltimo požymių, patenka į baudžiamosios teisės reguliavimo, kartu ir baudžiamojo teisinio vertinimo sritį. Tarkime, asmuo, norėdamas atlikti savo namo rekonstrukciją, sugriauna jo dalį. Tokiu atveju niekam nekyla mintis jo veiką vertinti baudžiamuoju teisiniu požiūriu, žinoma, jeigu jis nugriaudamas namo dalį nenaudojo visuomenei pavojingo būdo. Taip pat reikia pasakyti, kad baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių taikymo klausimas kyla tik tuomet, kai asmuo gali būti traukiamas baudžiamajon atsakomybėn, tai yra, kai Baudžiamasis kodeksas numato atitinkamą nusikaltimo sudėtį. Be to, formalus požymis neigiamas prieštarauja galiojantiems įstatymams. Šiuo metu galiojantis LR BK numato baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių ir baudžiamojo įstatymo nu-

matytos veikos formalaus atitikimo požymį, pavyzdžiui: „nėra nusikaltimas toks veikimas arba neveikimas, kuris *formaliai kad ir turi kurios nors baudžiamojo įstatymo numatytos veikos požymius*, bet dėl mažareikšmiškumo nėra pavojingas“ (LR BK 8 str. 2 d.), „nėra nusikaltimas toks veikimas, kuris nors ir *formaliai atitinka baudžiamajame įstatyme numatytos veikos požymius*, tačiau padarytas esant būtinajai ginčiai“ (LR BK 14 str.), „nėra nusikaltimas toks veikimas, kuris kad ir *atitinka baudžiamojo įstatymo numatytos veikos požymius*, bet padarytas būtinąjo reikalingumo būklėje“ (LR BK 15 str.). Padėtis kiek pasikeis įsigaliojus naujam LR BK.

Naujame LR BK pastebima tendencija atsisakyti įstatymiško baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių ir baudžiamojo įstatymo numatytos veikos formalaus atitikimo požymio. Daugelis aplinkybių suformuluotos be pastarojo požymio: tai asmens, padariusio nusikalstamą veiką, sulaikymas (29 straipsnis), profesinių pareigų vykdymas (30 straipsnis), būtinas reikalingumas (31 straipsnis), teisėsaugos institucijos užduoties vykdymas (32 straipsnis), įsakymo vykdymas (33 straipsnis), pateisinama profesinė ar ūkinė rizika (34 straipsnis), mokslinis eksperimentas (35 straipsnis). Tačiau įstatymų leidėjas nebuvo nuoseklus, ir šio požymio atsisakymas apėmė ne visas naujo kodekso penktame skyriuje numatytas baudžiamąją atsakomybę šalinančias aplinkybes. Taip būtinoji gintis liko su formalaus atitikimo požymiu – „asmuo neatsako pagal šį kodeksą, jeigu jis, neperžengdamas būtiniosios ginties ribų, padarė *baudžiamajame įstatyme numatyto nusikaltimo ar nusizengimo požymius formaliai atitinkančią veiką*“ gindamasis ar gindamas kitą asmenį, nuosavybę, būsto neliečiamybę, kitas teises, visuomenės ar valstybės interesus nuo pradėto ar tiesiogiai gresiančio pavojingo kėsینimosi“ (28 str. 2 d.). Tą patį galima pasakyti apie pateisinamą profesinę ar ūkinę riziką: LR BK 34 straipsnio 1 dalyje kalbama, kad „asmuo neatsako pagal šį kodeksą už veiksmus, dėl kurių nors ir atsiranda *baudžiamojo įstatymo numatytų padarinių*, bet jie atlikti...“.

Panaši situacija buvo Rusijos Federacijos baudžiamojoje teisėje. Kol nebuvo priimtas naujas Rusijos Federacijos baudžiamasis kodeksas (toliau – RF BK), straipsniuose, kuriuose numatomos baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės, buvo įtvirtintas formalaus atitikimo požymis. Tačiau padėtis iš esmės pasikeitė priėmus naują RF BK. Straipsniai, kuriuose numatytos veikos nusikalstamumą šalinančios aplinkybės (tai yra RF BK 37, 38, 39, 40, 41, 42 str.), suformuluoti taip, kad juose nekalbama apie išorinį arba formalų aplinkybių ir tam tikrų nusikaltimų sudėčių, numatytų Baudžiamojo kodekso specialiojoje dalyje, atitikimą.

Kaip matome, mūsų įstatymų leidėjas neišsprendė formalaus atitikimo požymio problemos, o tai leidžia ir ateityje diskutuoti apie jo būtinumą baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių institute. Mano nuomone, tai galima išspręsti dviem būdais. Pirmasis būdas – įtraukti šį požymį į visus straipsnius, kuriuose numatomos baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės.

Šis problemos sprendimo būdas turi priešininkų, kurie sako, kad nuoroda į tai, jog tam tikra veika išoriškai (formaliai) turi kurios nors baudžiamojo įstatymo numatytos veikos požymių, gali sumažinti kai kurių aplinkybių, tarkime, būtiniosios ginties, asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymo ir kitokį efektyvumą, gali lemti neteisingą moralinį ir teisinį vertinimą, įstatymo auklėjamojo poveikio susilpnėjimą [11, p. 88; 24, p. 22] visuomenėje, bet teoriniu požiūriu tai būtų visiškai pateisinamas ir priimtinas sprendimas.

Antrasis būdas – nepateikti įstatyme aptariamo požymio, o priskirti jį baudžiamosios teisės teorijos sričiai. Tačiau šiuo atveju baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių ir nusikalstamos veikos formalaus atitikimo požymis turi būti išbrauktas iš visų atitinkamų straipsnių formuluočių.

Kaip matome, kurdamas naują LR BK įstatymų leidėjas pasielgė nenuosekliai, palikdamas nagrinėjamą požymį tik dviejų straipsnių dispozicijose, tačiau tai leidžia teigti, kad formalaus atitikimo požymio įtvirtinimas įstatyme lieka ir naujame LR BK.

III. Aplinkybės, kurioms esant pašalinama baudžiamoji atsakomybė už padarytą veiką

III. I. Baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių socialinis turinys

Visas asmens daromas veikas galima suskirstyti į tris grupes pagal jų socialinį vertinimą: 1) visuomenei naudingos veikos; 2) visuomenei neutralios veikos (socialiai priimtinos) ir 3) visuomenei žalingos veikos. Panašiai veikas galima suskirstyti baudžiamosios teisės požiūriu.

Visuomenei naudingas veikas vienodai traktuoja tiek baudžiamoji teisė, tiek kiti socialiniai mokslai. Jos negali užtraukti baudžiamosios atsakomybės, nes sutampa su visuomenės interesais. Visuomenei naudingos veikos yra ne tik leistinos, bet ir skatinamos visuomenės, nes jos sukuria arba gina visuomeninę gerovę.

Kita vertus, baudžiamosios teisės požiūriu neutralių ir žalingų veikų sampratos skiriasi. Baudžiamąją prasme veikos, darančios esminę žalą baudžiamąjį įstatymo saugomoms vertybėms, laikomos žalingomis, pavyzdžiui, 2000 litų vertės turto vagystė (LR BK 271 str.). Plačiaja prasme žalingos veikos yra veikos, pažeidžiančios kokias nors socialines normas, pavyzdžiui, nedidelės vertės radinio pasisavinimas. Tai prieštarauja moralės normoms.

Visuomenei neutralių (socialiai priimtinių) veikų visuomenė neskatina, ji abejinga tų veikų atlikimui. Tokios veikos neprieštarauja socialinėms normoms, tai yra nedaro jokios žalos visuomenei, pavyzdžiui, savo turto sunaikinimas visuomenei nepavojingu būdu.

Kitaip nei visuomenei neutralios veikos, neutralios veikos baudžiamąją prasme (toliau straipsnyje kalbėsime tik apie neutralias veikas *baudžiamąją prasme*) yra ir tos, kurios nedaro esminės žalos baudžiamąjį įstatymo saugomoms vertybėms, tačiau gali pažeisti kitas socialines normas. Pavyzdžiui, 100 litų vertės turto pagrobimas sukčiaujant. Ši veika yra neutrali baudžiamosios teisės atžvilgiu, tačiau numatyta Administracinių teisės pažeidimų kodekso 50 straipsnyje. Savižudybė taip pat yra neutrali baudžiamąją prasme, tačiau prieštarauja moralės, religinėms ir kitoms normoms.

Baudžiamoji atsakomybė gali kilti tik už veikas, kurios žalingos visuomenei, tai yra už veikas, kurios atitinka objektyvius ir subjektyvius nusikaltimo sudėties požymius. Visuomenei naudingos ar baudžiamąją prasme neutralios veikos negali užtraukti baudžiamosios atsakomybės, nes jos sutampa su baudžiamąjį įstatymo saugomais interesais arba jiems neprieštarauja.

Veikos, formaliai atitinkančios baudžiamąjį įstatymo numatyto nusikaltimo požymius, dėl tam tikrų aplinkybių pavirsta visuomenei naudingomis arba tampa baudžiamąją prasme neutraliomis, nes vienu atveju visuomenė skatina daryti tokias veikas, pavyzdžiui, daryti žalą užpuolikiui neviršijant būtinosios ginties, kitu atveju netaiko baudžiamųjų sankcijų tas veikas darantiems asmenims, pavyzdžiui, tam tikros turtinės žalos darymą nukentėjusiajam sutinkant.

III. II. Baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių santykis su nusikaltimo požymiais

Tam, kad asmenį būtų galima traukti baudžiamąjį atsakomybėn, jo veika turi atitikti abu nusikaltimo požymius, tai yra pavojingumą visuomenei ir priešingumą baudžiamajai teisei. Vieno iš jų nebuvimas baudžiamąją atsakomybę daro neįmanomą. Kaip jau minėjome, baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės gali būti visuomenei naudingos arba baudžiamąją prasme neutralios, o tai reiškia, kad jos nėra pavojingos visuomenei arba per mažai pavojingos, kad kiltų baudžiamoji atsakomybė. Taigi galime sakyti, kad baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės nėra pavojingos visuomenei.

Kitas nusikaltimo požymis yra priešingumas baudžiamajai teisei. Prisiminę baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių formalųjį atitikimą, galime teigti, kad veika, kaip nagrinėjamo instituto elementas, nuo konkrečios nusikalstamos veikos skiriasi tik tam tikromis baudžiamąją atsakomybę šalinančiomis aplinkybėmis. Tų aplinkybių įtvirtinimas Baudžiamajame kodekse reiškia tai, kad įstatymo leidėjas veikas, atliktas tomis aplinkybėmis, laiko teisėtomis, neprieštaraujančiomis baudžiamajai teisei. Pavyzdžiui, būtinoji gintis, asmens,

padariusio nusikaltimą, sulaikymas ir pan. Baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės įtvirtinimas LR BK reiškia, kad veika, kaip baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių elementas, praranda formalaus nusikaltimo požymį.

Jei aplinkybė, šalinanti tam tikros veikos baudžiamumą, nenumatyta baudžiamajame kodekse, ji negali šalinti priešingumo baudžiamajai teisei, pavyzdžiui, nusikalstamą veiką imituojantis elgesio modelis, nukentėjusiojo sutikimas. Šios baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės pašalina tik padarytos veikos pavojingumą visuomenei, o padaryta veika gali atitikti konkretaus nusikaltimo požymius. Taip nusikalstamą veiką imituojantis elgesio modelis gali atitikti kyšio priėmimo (LR BK 282 str.) požymius, nukentėjusiojo sutikimas – turto sunaikinimą ar sugadinimą (278 str.).

Iš to, kas pasakyta, galime spręsti, kad veika, kaip baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių elementas, nėra pavojinga visuomenei ir neturi abiejų nusikaltimo požymių.

IV. Baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių įtvirtinimas įstatymuose

Baudžiamosios teisės literatūroje šis klausimas sprendžiamas skirtingai. Vieni autoriai vienareikšmiškai palaiko šių aplinkybių įteisirimą tik baudžiamajame įstatyme [12, p. 3–7; 21, p. 191–196], kiti autoriai mano, kad minėtas institutas yra tarpšakinis. Praktinėje teisės saugos institucijų ir teismų veikloje laikomasi pirmosios nuomonės.

Baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių, kaip tarpšakinio instituto, šalininkai pagrįsdami savo nuostatą remiasi skirtingais argumentais. Vieni autoriai siūlo remtis visų įstatymų vienodos juridinės galios principu, kiti siūlo taikyti įstatymo analogiją [3, p. 12; 6, p. 29-31]. Šiame straipsnyje bus pateiktas kiek kitoks požiūris į nagrinėjamą problemą. Juo remiantis dalis baudžiamosios teisės teorijoje išskirtų baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių, kurios neįtrauktos į Baudžiamąjį kodeksą, laikomos baudžiamojo įstatymo spragomis. Pastebėtina, kad įstatymų leidėjas laikosi panašios nuostatos. Tokią išvadą galima padaryti lyginant dabar galiojantį LR BK, kuriame numatytos tik keturios aplinkybės, šalinančios baudžiamąją atsakomybę, ir naują LR BK, kuris pateikia aštuonias nagrinėjamas aplinkybes. Tačiau net ir naujas LR BK neapima visų baudžiamosios teisės teorijos išskiriamų aplinkybių.

Kalbant apie baudžiamosios teisės teorijoje išskirtas baudžiamąją atsakomybę šalinančias aplinkybes reikia pasakyti, kad jų šaltinis, nesukeliantis jokių prieštaravimų, yra baudžiamasis įstatymas, numatantis: veikos mažareikšmiškumą (LR BK 8 str. 2d.), būtinąją gintį (LR BK 14 str.), būtinąjį reikalingumą (LR BK 15 str.) ir nusikaltimą padariusio asmens sulaikymą (LR BK 14² str.). Šis nagrinėjamų aplinkybių šaltinis turi keletą pranašumų. Pirma, baudžiamasis įstatymas reglamentuoja baudžiamosios atsakomybės atsiradimo klausimus, todėl būtų logiška į tą patį įstatymą įtraukti baudžiamosios atsakomybės pašalinimo atvejus. Antra, aplinkybes įtraukti į baudžiamąjį įstatymą būtų naudinga praktine prasme, nes tai padėtų spręsti asmenų patraukimo baudžiamajon atsakomybės klausimus. Trečia, tai išspręstų teorinius ginčus dėl baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių sistemos bei vietos teisėje.

Apibendrinant pateiktus teiginius galima išskirti tokius baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių požymius:

1. Veikos:

1.1. Sąmoninga, valinga asmens veika;

1.2. Veika, formaliai atitinkanti konkrečios, baudžiamajame įstatyme numatytos, nusikaltimo sudėties požymius, tai yra:

objektą;

objektyviają pusę;

subjektą;

2. Aplinkybės:

2.1. Jos daro tiesioginę įtaką padarytos veikos socialiniam turiniui, paverčia ją visuomenei naudinga arba baudžiamąja prasme neutralia;

2.2. Dėl šių aplinkybių veika nėra pavojinga visuomenei arba praranda abu nusikaltimo požymius, kartu pašalinama baudžiamoji atsakomybė;

2.3. Šios aplinkybės numatytos baudžiamajame įstatyme.

Taigi baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė formaliai atitinka Baudžiamajame kodekse numatyto nusikaltimo požymius ir yra sąmoninga, valinga asmens veika, kuri padaroma ypatingomis aplinkybėmis, pašalinančiomis jos pavojingumą visuomenei arba pavojingumą visuomenei ir priešingumą baudžiamajai teisei, o kartu ir baudžiamąją atsakomybę, bei paverčiančiomis ją visuomenei naudinga arba baudžiamąją prasme neutralia.

V. Baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių santykis su atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės

Išsiaiškinus baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių požymius reikėtų aptarti šio instituto santykį su jam giminingu atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutu. Kaip matome, ir vienu, ir kitu atveju kalbama apie baudžiamąją atsakomybę. Šių institutų pavadinimai iš esmės skiriasi tik vienu žodžiu. Viename pavadinime kalbama apie baudžiamosios atsakomybės *šalinimą*, kitame – apie *atleidimą* nuo baudžiamosios atsakomybės. Kyla klausimas, ar šių institutų išskyrimas nėra dirbtinis, ir jeigu ne, tai kokie jų atribojimo kriterijai?

Kiek daugiau paanalizavus šiuos du institutus galima pateikti tokius atribojimo kriterijus:

1. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės taikomas tada, kai yra pagrindas traukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn. Tai tiesiogiai nurodoma šio instituto normose, pavyzdžiui, „atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės asmuo, kuris, būdamas organizuotos grupės nariu, *dalyvavo grupės daromuose nusikaltimuose*“ (LR BK 15⁽¹⁾ str.), „asmuo, *padaręs nusikaltimą*, atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės“ (LR BK 51 str.), „atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės Lietuvos Respublikos pilietis, užsienio organų ar organizacijų *užverbuotas vykdyti Lietuvos Respublikos atžvilgiu priešišką veiklą*“ (LR BK 62 str.) ir kt. Tuo tarpu baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės nėra pavojingos visuomenei arba neturi abiejų nusikaltimo požymių.

2. Atleidimui nuo baudžiamosios atsakomybės keliami papildomi reikalavimai, pavyzdžiui, asmuo turi: prisipažinti dalyvavęs tokioje nusikalstamoje veikoje ir suteikti teisės saugos organams vertingos informacijos, kurios pagrindu būtų užkirstas kelias organizuotos grupės veiklai arba jos nariai būtų patraukti baudžiamojon atsakomybėn (LR BK 15⁽¹⁾ str.), pirmą kartą padarė nusikaltimą; visiškai pripažino savo kaltę ir gailisi padaręs nusikaltimą; atlygino padarytą žalą arba susitarė su nukentėjusiuoju dėl žalos atlyginimo, jei ji buvo padaryta (LR BK 52⁽¹⁾ str.), nepadarė jokių veiksmų ir savo noru pareiškė Lietuvos Respublikos valdžios organams apie savo ryšį su užsienio organais ar organizacijomis (LR BK 62 str.) ir kt. Tuo tarpu baudžiamajai atsakomybei pašalinti užtenka nustatyti, kad asmuo veikė pagal baudžiamąją atsakomybę šalinančias aplinkybes.

3. Nuo baudžiamosios atsakomybės atleidžiama ne dėl to, kad asmens padaryta veika neturi kokio nors nusikaltimo požymio, o dėl kitų priežasčių, kurios atsiranda jau padarius nusikalstamą veiką. Pavyzdžiui, LR BK 15⁽¹⁾ straipsnis taikomas siekiant efektyviau kovoti su organizuotu nusikalstamumu, LR BK 52⁽¹⁾ straipsnis – dėl humaniško tikslų, LR BK 62,63 straipsnis – siekiant užkirsti kelią itin pavojingiems valstybiniais nusikaltimams ir pan. Tuo tarpu baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės visuomenei naudingos arba baudžiamąją prasme neutralios.

4. Visos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto normos, numatytos LR BK bendrojoje dalyje, ir kai kurios normos, numatytos LR BK Ypatingojoje dalyje, nėra visuotinio pobūdžio, pavyzdžiui, LR BK 15⁽¹⁾ straipsnis taikomas tik organizuotų grupių nariams. LR BK 52⁽¹⁾ straipsnis taikomas tik nepilnamečiams. LR BK 53⁽¹⁾ straipsnis taikomas tik vieną kartą. Pagal LR BK 82 straipsnį atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės galima tik užsienietį ir pan. Visos baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių instituto normos taikomos visiems.

5. Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto normos numatytos abiejose LR BK dalyse. Tuo tarpu baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės numatytos tik bendrojoje LR BK dalyje. Šios nuostatos laikomasi naujame LR BK.

VI. Nagrinėjamo instituto pavadinimo problema

Baudžiamosios teisės teorijoje egzistuoja keli šio instituto pavadinimai: 1. „Veikos pavojingumą šalinančios aplinkybės“ [12; 13, p. 45–49; 14, p. 112–115]; 2. „Veikos neteisėtumą šalinančios aplinkybės“ [15, p. 32–33]; 3. „Veikos pavojingumą ir priešingumą baudžiamajai teisei šalinančios aplinkybės“ [4; 16, p. 217–236; 17; 18;]; 4. „Veikos nusikalstamumą šalinančios aplinkybės“ [5; 6]; 5. „Baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės“ [2; 19; 20].

Pirmų dviejų pavadinimų šalininkai savo nuomonę grindžia nuostata, kad veika, neturinti vieno iš nusikaltimo požymių, visais atvejais neturi ir kito nusikaltimo požymio, tačiau jų nuomonės išsiskiria sprendžiant klausimą, kurio požymio pirmiausiai neturi mūsų nagrinėjamos aplinkybės, tai yra susiduriama su formos ir turinio santykio klausimu.

Veikos pavojingumą šalinančių aplinkybių, kaip bendro instituto pavadinimo, šalininkai pagrįsdami savo nuomonę remiasi tuo, kad pagrindinis nusikaltimo požymis yra veikos pavojingumas visuomenei, o jos priešingumas baudžiamajai teisei yra tik materialaus požymio juridinis įtvirtinimas, būtent todėl esant tam tikroms aplinkybėms veika neatitinka nusikaltimo turinio, tai yra veika negali būti laikoma pavojinga visuomenei.

Autorių, kurie nagrinėjamą institutą vadina veikos neteisėtumą šalinančiomis aplinkybėmis, nuomone, visos visuomenei pavojingos veikos yra įtrauktos į baudžiamąjį įstatymą. Veika negali būti pripažinta nusikaltimu, jei ji nenumatyta baudžiamuosiuose įstatymuose. Dėl šios priežasties veikos pirmiausia praranda formalųjį nusikaltimo požymį.

Pirmų dviejų nuomonių šalininkų argumentų trūkumas yra tas, kad jie sutapatina materialųjį ir formalųjį nusikaltimo požymius. Jie teigia, jog minėti požymiai gali egzistuoti tik

kartu, o vieno iš jų nebuvimas reiškia, kad nėra ir antro nusikaltimo požymio.

Kitų trijų nuomonių atstovai remiasi nuostata, kad nors kiekviena nusikalstama veika tiek pavojinga visuomenei, tiek priešinga baudžiamajai teisei, tačiau tų „požymių vientisumas nėra absoliutus, vieną kartą visiems laikams duotas. Atvirkščiai, jis santykinis, atspindintis reiškinių turinio ir formos dialektiką“ [6, p. 12]. Nusikaltimo požymiai yra pakankamai savarankiški, jų negalima sutapatinti. Tai reiškia, kad visuomenei pavojinga veika gali būti nekriminalizuota, o kriminalizuota veika gali neturėti pavojingumo visuomenei. Iš to, kas pasakyta, galime daryti išvadą, kad „elgesys, neatitinkantis nusikaltimo formos ir turinio vientisumo, liudija apie tai, kad tas elgesys nėra nusikalstamas ir, vadinasi, šalina baudžiamąją atsakomybę“ [6, p. 13]. Toks požiūris į nagrinėjamą problemą atrodo pagrįstesnis ir priimtinesnis.

Lietuvos baudžiamojoje teisėje vyrauja du nagrinėjamų aplinkybių pavadinimai:

1. Veikos pavojingumą ir priešingumą teisei šalinančios aplinkybės;
2. Baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės.

Pirmasis pavadinimas dažniausiai randamas teisės literatūroje [3, p. 10; 12; 16, p. 217; 21], tačiau antrą pavadinimą pasirinko įstatymo leidėjas, priimdamas naujojo LR BK V skyrių. Diskusijų dėl šių sąvokų tinkamumo Lietuvos baudžiamojoje teisėje nebuvo. Tai rodo, kad Lietuvos baudžiamosios teisės mokslininkai vienodai supranta šių sąvokų turinį.

Mano nuomone, Lietuvos baudžiamojoje teisėje turi būti vartojama *baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių* sąvoka. Ši sąvoka turi būti taikoma dėl šių priežasčių:

1. Ji aiškesnė nei veikos pavojingumą ir *priešingumą baudžiamajai teisei šalinančių aplinkybių* sąvoka. Kalbant apie veikos pavojingumą ir priešingumą baudžiamajai teisei šalinančias aplinkybes gali susidaryti klaidinga nuomonė, kad tos aplinkybės turi pašalinti ir materialųjį, ir formalųjį nusikaltimo požymius, nors to šis institutas nereikalauja. Lietuvos baudžiamojoje teisėje į nusikaltimo požymius žiūrima kaip į gana savarankiškus vienos sistemos elementus. Tam tikroje veikoje galime nustatyti vieną iš šių požymių ir konstatuoti antrojo požymio nebuvimą.

2. Siūloma sąvoka tiksliai atspindi nagrinėjamo instituto turinį. Ji nurodo, kad asmuo netraukiamas *baudžiamon atsakomybėn*. Baudžiamoji atsakomybė siejama su asmens, padariusio nusikalstamą veiką, pasmerkimu valstybės vardu priimant ir paskelbiant apkaltinamąjį nuosprendį, kriminalinės baudmės paskyrimu ir jos atlikimu bei teistumu. Siūloma sąvoka tiesiogiai nurodo, kad asmuo nepatiria visų trijų elementų, sudarančių baudžiamosios atsakomybės turinį.

3. Įstatymų leidėjas aiškiai palaiko siūlymą vartoti minėtą sąvoką. Tai rodo naujo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso V skyriaus pavadinimas: „Baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės“.

VII. Baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių sistema

Skirtingi autoriai šiam institutui priskiria įvairias aplinkybes. V. Stankevičius šiam baudžiamosios teisės institutui priskiria nukentėjusiojo sutikimą, reikalingąjį apsigynimą, neišvengiamąjį reikalingumą, įstatymų vykdymą, drausmės teisės naudojimą, gydomųjų priemonių vartojimą, Seimo posėdžių protokolų platinimą, nusikaltėlio suėmimą nusikaltimo vietoje, tarnybos pareigų ėjimą [15, p. 33], A. J. Višinskis – būtinąją gintį, būtinąjį reikalingumą, įsakymo vykdymą, profesinės funkcijos vykdymą, nukentėjusiojo sutikimą [22, p. 9], G. Švedas, be LR BK nurodytų aplinkybių, mini veikos mažareikšmiškumą (LRBK 8str. 2d.), būtinąją gintį (LR BK 14 str.), asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymą (LR BK 14² str.), būtinąjį reikalingumą (LR BK 15 str.) bei savanorišką atsisakymą daryti nusikaltimą (LR BK 17 str.). Jis išskiria aplinkybes, „kurios, nors ir nenumatytos baudžiamuosiuose įstatymuose, tačiau daro įtaką veiką pripažįstant nusikalstama. Prie tokių aplinkybių priskirtini nukentėjusiojo sutikimas, įsakymo vykdymas, profesinės pareigos vykdymas, gamybinė ar ūkinė rizika, mokslinis eksperimentas, savo teisės realizavimas, nenugalima jėga, fizinė ar psichinė prievarta, nusikaltimo imitacija“ [16, p. 229–230]. Tačiau ilgiausią sąrašą aplinkybių galime rasti J. V. Baulino monografijoje [6, p. 42]. Tai savo teisės įgyvendinimas, būtinoji gintis, bū-

tinasis reikalingumas, nusikaltėlio sulaikymas, pateisinama rizika, nukentėjusiojo sutikimas, sportavimas, teisės pareigų įgyvendinimas, įstatymo, įsakymo, nuosprendžio vykdymas, profesinių funkcijų atlikimas, karinės tarnybos pareigų atlikimas, privertimas atlikti teisinę pareigą, pareigų kolizija, tarnybos pareigų atlikimas, paskutinė galimybė, teisėtas fizinės prievartos, specialiųjų priemonių, ginklų panaudojimas, teisėtos valdžios funkcijos atlikimas, sudrausminimas, leistina pagalba sau, tėvų valdžios vaikų atžvilgiu įgyvendinimas, medicininis įsikišimas.

Teisės literatūroje šiuo klausimu randama labai įdomių nuomonių. Pavyzdžiui, J. I. Liapunovas išskiria asmens atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės pagrindų institutą, kurį savo ruožtu sudaro trys aplinkybių grupės:

1. Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės aplinkybės;
2. Baudžiamąją atsakomybę arba bausmę šalinančios aplinkybės;
3. Veikos nusikalstamumą ir baudžiamumą šalinančios aplinkybės.

Pirmajai grupei J. I. Liapunovas priskiria RF BK Bendrojoje dalyje numatytas aplinkybes, kurios nepašalina nusikaltimo sudėties, kaip baudžiamosios atsakomybės pagrindo, kurioms esant teismas ar tardymo institucija turi teisę, o ne pareigą atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės. Antrajai grupei J. I. Liapunovas priskiria aplinkybes, jo manymu, artimas pirmajai grupei, kurios taip pat nepašalina nusikaltimo sudėties kaip baudžiamosios atsakomybės pagrindo. Tačiau antroji grupė turi du esminius skirtumus: 1) jos numatytos abiejose RF BK dalyse; 2) joms esant, teismo ar tardymo institucijos *pareiga* – atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės.

Trečiąją aplinkybių grupę J. I. Liapunovas suskirstė į tris pogrupius:

1. Aplinkybes, šalinančias vieną iš nusikaltimo sudėties požymių. Dėl to veika negali būti pripažinta nusikalstama. Tai aplinkybės, šalinančios nusikaltimo sudėties požymius, tiesiogiai nurodytus Baudžiamajame kodekse, pavyzdžiui, kaltės nebuvimą, įstatyme numatyto amžiaus nebuvimą, nepakaltinamumą ir aplinkybes, kurios pašalina tiesiogiai įstatyme nurodytus nusikaltimo sudėties požymius, be kurių baudžiamoji atsakomybė negalima remiantis nusikaltimo sudėties, kaip vienintelio baudžiamosios atsakomybės pagrindo, principu. Šios aplinkybės šalina veikos priešingumą baudžiamajai teisei.

2. Šį pogrupį sudaro vienintelė aplinkybė, kuri „veikos padarymo momentu šalina jos pavojingumą visuomenei, nors išoriškai asmens elgesys formaliai yra nusikalstamas ir atitinka visus nusikaltimo sudėties požymius, numatytus tam tikroje BK normoje“ [23, p. 12]. Tai – veikos mažareikšmiškumas. Mažareikšmė veika nėra pavojinga visuomenei, o tai reiškia, kad ji nedaro esminės žalos įstatymo ginamoms vertybėms arba nekelia grėsmės tokiai žalai atsirasti. Ši veika gali turėti tam tikrą pavojingumą visuomenei, tačiau jo neužtenka tam, kad veika patektų į baudžiamosios teisės reguliavimo sferą.

3. Trečią pogrupį sudaro aplinkybės, šalinančios veikos pavojingumą visuomenei ir priešingumą baudžiamajai teisei. Tai būtinoji gintis, asmens, padariusio nusikaltimą sulaikymas, būtinas reikalingumas. Šios aplinkybės užima išskirtinę vietą asmens atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės pagrindų institute. Šio pogrupio aplinkybių išskirtinumą rodo tai, kad jos pašalina nusikalstamą veikos pobūdį net jei asmuo buvo priverstas padaryti tam tikrą žalą, be to, jos naudingos visuomenei. To negalima pasakyti apie kitas anksčiau minėtas aplinkybes.

Šis J. I. Liapunovo išskirtas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės pagrindų institutas kelia pagrįstas abejones. Jis jungia iš esmės skirtingas, turinčias skirtingą teisinę reikšmę, skirtingai reglamentuotas bei sukeliančias skirtingus teisinius padarinius aplinkybes. Dėl to jų įtraukimas į vieną baudžiamosios teisės institutą yra dirbtinas. Tačiau trečiosios J. I. Liapunovo klasifikacijos grupės išskyrimas yra gana pagrįstas. Visas joje nurodytas aplinkybes, tai yra būtino nusikaltimo požymio nebuvimą, veikos mažareikšmiškumą, būtinąją gintį, asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymą, būtinąjį reikalingumą, jungia tai, kad joms esant baudžiamoji byla negali būti keliama, o iškelta byla turi būti nutraukiama, todėl plačiaja prasme jas galima pavadinti aplinkybėmis, šalinančiomis baudžiamąją atsakomybę.

Reikia pasakyti, kad būtino nusikaltimo požymio nebuvimas gali būti priskirtas prie baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių tik labai sąlyginai, atsižvelgiant tik į šio atvejo teisinius padarinius, o ne turinį. Panagrinėjus šį institutą matyti, kad baudžiamoji atsakomybė minėtais atvejais kyla ne dėl materialaus ar formalaus nusikaltimo požymio nebuvimo, o dėl tam tikro nusikaltimo sudėties privalomojo požymio nebuvimo, tuo tarpu baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės turi tam tikras papildomas sąlygas, kurios pašalina baudžiamąją atsakomybę už padarytą veiką. Pavyzdžiui, nepakankamas žalos dydis, savo, kito asmens, nuosavybės, būsto neliečiamybės, kitų teisių, visuomenės ar valstybės interesų *gynyba nuo pradėto ar tiesiogiai gresiančio pavojingo kėsینimosi*, siekimas aktyviais veiksmais *sulaikyti nusikaltimą padariusį asmenį, siekimas pašalinti pavojų*, gresiantį Lietuvos interesams, visuomenės interesams, to asmens ar kitų piliečių asmenybei arba teisėms. Būtent šios papildomos žalos padarymo sąlygos pašalina veikos pavojingumą visuomenei arba abu nusikaltimo požymius, o kartu ir baudžiamąją atsakomybę.

Apibendrinant baudžiamosios teisės literatūroje randamas nuomones galima sakyti, jog visi autoriai sutinka, kad būtinoji gintis, būtinasis reikalingumas, asmens, padariusio nusikalstamą veiką, sulaikymas yra baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės. Daugelis jų baudžiamąją atsakomybę šalinančiomis aplinkybėmis taip pat pripažįsta profesinių pareigų vykdymą, įsakymo vykdymą, pateisinamą profesinę ar ūkinę riziką, mokslinį eksperimentą bei nukentėjusiojo sutikimą. Yra autorių, kurie teigia, kad veikos mažareikšmiškumas, savanoriškas atsisakymas daryti nusikaltimą, patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senatis, teisėsaugos institucijos užduoties vykdymas, savo teisės įgyvendinimas priskiriami nagrinėjamam institutui.

Veikos mažareikšmiškumą galime priskirti baudžiamąją atsakomybę šalinančioms aplinkybėms, nes, pirma, tai sąmoninga, valinga asmens veika, antra, ji formaliai atitinka baudžiamajame įstatyme numatytos nusikaltimo sudėties požymius, trečia, ji padaroma ypatingomis aplinkybėmis, tai yra ji nedaro esminės žalos įstatymo ginamoms vertybėms arba nekelia grėsmės tokiai žalai atsirasti, ketvirta, dėl mažareikšmės veikos padarymo aplinkybių ji (veika) praranda pavojingumą visuomenei, penkta, ji numatyta Baudžiamajame kodekse. Be to, baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių ir mažareikšmės veikos teisiniai padariniai sutampa, tai yra baudžiamoji byla nekelia, iškelta byla nutraukiama arba priimamas išteisinamasis nuosprendis. Tačiau kelia abejonių Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarimo Nr. 29 16 punkto nuostata, kad procesiniai sprendimai dėl veikos mažareikšmiškumo priimami darant išvadą, kad veikoje nėra nusikaltimo sudėties. Jei veika nėra nusikaltimas, (tai įtvirtinta minėto nutarimo 2 punkte), tai procesinius sprendimus tokiais atvejais geriau priimti remiantis LR BPK 5 straipsnio 1 dalies 1 punktu.

Reikia pasakyti, kad naujame LR BK mažareikšmiškumas suprantamas kaip atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto sudedamoji dalis. Tačiau tai sukelia tam tikrų prieštaravimų. Naujo LR BK 37 straipsnyje sakoma, kad mažareikšmė veika laikoma nepavojinga visuomenei. Tai reiškia, kad nėra vieno iš nusikaltimo požymių, todėl galima sakyti, kad tokia veika nėra nei nusikaltimas, nei baudžiamasis nusižengimas, o tai reiškia, jog nėra pagrindo traukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn. Tuo tarpu atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės taikomas tada, kai yra pagrindas asmenį traukti baudžiamojon atsakomybėn.

Savanoriškas atsisakymas daryti nusikaltimą negali būti suprantamas kaip baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė, nes šio instituto esmė – parengiamųjų nusikaltimo stadijų metu skatinti asmenis savanoriškai atsisakyti nusikalstamo sumanymo nepatiriant neigiamo baudžiamojos įstatymo poveikio. Be to, šis institutas neturi būtino baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių elemento, tai yra aplinkybių, kurioms esant pašalinama baudžiamoji atsakomybė už padarytą veiką. Tai, kad asmuo savanoriškai atsisako pabaigti nusikaltimą, reiškia jo psichinio santykio su objektyviaisiais nusikaltimo požymiais ypatumus. Tie psichinio santykio ypatumai negali būti tapatinami su tam tikromis situacijomis, būdingomis baudžiamąją atsakomybę šalinančioms aplinkybėms, kurios tiesiogiai daro įtaką padarytos veikos socialiniam turiniui. Savanoriškas atsisakymas daryti nusikaltimą gali būti suprantamas kaip atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto sudėtinė dalis.

Senaties terminų suėjimas taip pat negali būti laikomas baudžiamąją atsakomybę šalinančia aplinkybe. Pirmiausia, reikia pasakyti, kad senaties terminai skaičiuojami nuo nusikaltimo padarymo momento. Tai reiškia, kad padaryta veika, kurios atžvilgiu skaičiuojami senaties terminai, ne formaliai, o visapusiškai atitinka baudžiamajame įstatyme numatytą nusikaltimo sudėtį. Antra, senaties eiga priklauso nuo papildomų sąlygų, tai yra ji gali nutrūkti. Trečia, veika, kurios atžvilgiu skaičiuojami senaties terminai, ją darant turi turėti abu nusikaltimo požymius ir nėra nei visuomenei naudinga, nei baudžiamąja prasme neutrali.

Nukentėjusiojo sutikimas baudžiamosios teisės literatūroje suprantamas kaip baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė. Šis institutas visiškai atitinka nagrinėjamų aplinkybių požymius. Pirmiausia, veika, padaryta nukentėjusiajam sutinkant, yra sąmoninga ir valinga. Antra, ši veika turi formaliai atitikti baudžiamajame įstatyme numatytos veikos sudėtį, nes kitaip nekiltų jos baudžiamosios teisės vertinimo klausimas. Trečia, nukentėjusysis yra suinteresuotas tos veikos atlikimu, o tai reiškia, kad veika yra visuomenei naudinga arba neutrali. Ketvirta, dėl nukentėjusiojo sutikimo veika praranda pavojingumą visuomenei, o privataus kaltinimo byloje – abu nusikaltimo požymius. Reikia pasakyti ir tai, jog ši aplinkybė nėra įtvirtinta dabar galiojančiame LR BK. Šią padėtį buvo bandoma keisti. Naujo LR BK projekte ši aplinkybė buvo įtraukta į baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių skyrių, tačiau dėl neaiškių priešasčių galutinėje naujo LR BK redakcijoje šios aplinkybės nebeliko.

Teisėsaugos institucijos užduoties vykdymas turi būti suprantamas kaip baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė, nes asmens dalyvavimas nusikalstamo susivienijimo ar organizuotos grupės veikloje ir jos daromose nusikalstamosiose veikose pagal nusikalstamą veiką imituojančio elgesio modelį arba vykdydamas teisėsaugos institucijos kitą teisėtą užduotį buvo sąmoningas ir valingas. Be to, jo dalyvavimas formaliai atitinka baudžiamajame įstatyme numatytos veikos sudėtį, tai yra daro žalą baudžiamajame įstatyme nurodytoms saugomoms vertybėms. Pasireiškia tam tikra veika, aprašyta baudžiamajame įstatyme, be to, asmuo, gavęs teisėsaugos institucijos užduotį, turi atitikti subjekto reikalavimus. Tai, kad asmuo atliko tuos veiksmus pagal nusikalstamą veiką imituojančio elgesio modelį ar vykdydamas kitą teisėtą užduotį rodo, jog jo veika buvo visuomenei naudinga. Be to, teisėsaugos institucijos užduoties vykdymas pašalina veikos pavojingumą visuomenei, nes tos institucijos savo veikloje turi vadovautis visuomeniniais interesais. Ši aplinkybė nėra numatyta dabartiniame LR BK, nors gana dažnai naudojama teisėsaugos institucijų praktikoje. Situacija pasikeis įsigaliojus naujam LR BK, kuriame įtvirtinta ši baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė.

Savo teisės įgyvendinimas taip pat gali būti suprantamas kaip baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė. Reikia pasakyti, kad dalis jau aptartų baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių yra specialūs savo teisės įgyvendinimo atvejai, pavyzdžiui, būtinoji gintis, būtinasis reikalingumas, pateisinama profesinė ar ūkinė rizika ir kt. Be to, savo teisės įgyvendinimas atitinka visus baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių požymius. Taip įgyvendindamas savo teises asmuo veikia sąmoningai ir valingai. Jo veika gali pažeisti kito asmens interesus, kuriuos saugo baudžiamieji įstatymai, pavyzdžiui, aktyviais veiksmais, kurie formaliai gali atitikti neteisėto laisvės atėmimo požymius, numatytus LR BK 131 straipsnyje, apriboti asmens judėjimo laisvę tam, kad jis būtų išvestas už savo nuosavybės teritorijos ribų. Tam, kad būtų galima kalbėti apie baudžiamosios atsakomybės pašalinimą, asmuo turi būti atitinkamo amžiaus. Veika, padaryta įgyvendinant savo teises, baudžiamąja prasme priimtina ir laikoma nepavojinga visuomenei. Nagrinėjama aplinkybė nėra numatyta baudžiamuosiuose įstatymuose, o kyla iš bendro teisės principo, jog nepiktnaudžiaudamas asmuo savo teisėmis gali naudotis netrukdomai.

Atskirai reikia aptarti dabartinio LR BK 15¹ straipsnį („Kelio užkirtimas organizuotos grupės veiklai“), kuriame numatytos aplinkybės, kurioms esant asmuo netraukiamas baudžiamajam atsakomybėn. Šis straipsnis įtvirtintas tarp baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių, tačiau jo formuluotėje kalbama apie atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės. Kyla klausimas, kokia yra šios aplinkybės teisinė prigimtis.

Kelio užkirtimas organizuotos grupės veiklai negali būti laikomas baudžiamąją atsakomybę šalinančia aplinkybe dėl kelių priešasčių. Pirmiausia, straipsnio formuluotėje kalbama

apie tai, kad asmuo, būdamas organizuotos grupės nariu, dalyvavo grupės daromuose nusikaltimuose. Tai reiškia, jog jo veikos buvo sąmoningos ir valingos, be to, visiškai atitiko tam tikrų nusikaltimų sudėtis. Antra, asmuo netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn dėl to, kad prisipažino apie dalyvavimą tokioje nusikalstamoje veikoje ir suteikė teisėsaugos institucijoms vertingos informacijos, kurios pagrindu buvo užkirstas kelias organizuotos grupės veiklai, arba jos nariai buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Ši aplinkybė nedaro įtakos padarytų veikų socialiniam turiniui, tai yra nepaverčia jų visuomenei naudingomis arba baudžiamąja prasme neutraliomis. Veikos, kurias asmuo padarė būdamas organizuotos grupės nariu, yra žalingos visuomenei. Be to, dėl šių aplinkybių veika nepraranda nusikaltimo požymių. Kelio užkirtimą organizuotos grupės veiklai galima suprasti kaip aktyvią atgailą ir priskirti prie atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto.

Taigi baudžiamosios teisės teorijoje baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių institutui priskiriama:

1. Veikos mažareikšmiškumas;
2. Būtinoji gintis;
3. Asmens, dariusio nusikalstamą veiką, sulaikymas;
4. Būtinasis reikalingumas;
5. Profesinių pareigų vykdymas;
6. Įsakymo vykdymas;
7. Teisėsaugos institucijos užduoties vykdymas;
8. Pateisinama profesinė ar ūkinė rizika;
9. Mokslinis eksperimentas;
10. Nukentėjusiojo sutikimas;
11. Savo teisės įgyvendinimas.

Dabartinis LR BK numato tik keturias baudžiamąją atsakomybę šalinančias aplinkybes: veikos mažareikšmiškumą (LR BK 8 str. 2 d.), būtinąją gintį (LR BK 14 str.), asmens, padariusio nusikalstamą veiką, sulaikymą (LR BK 14² str.) ir būtinąjį reikalingumą (LR BK 15 str.).

Įsigaliojus naujam LR BK situacija pasikeis, nes jame nagrinėjamam institutui skirtas V skyrius, kuriame įtvirtintos aštuonios baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės. Tačiau toms aplinkybėms nepriskiriamas veikos mažareikšmiškumas ir nukentėjusiojo sutikimas bei savo teisės įgyvendinimas.

Išvados

1. Baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės suprantamos kaip dviejų elementų, tai yra *veikų*, kurių atžvilgiu pašalinama baudžiamoji atsakomybė, ir *aplinkybių*, kurioms esant pašalinama baudžiamoji atsakomybė už padarytą veiką, derinys.

2. Baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės formaliai atitinka konkrečių nusikaltimų objektyviuosius požymius. Tai reiškia, kad jos turi atitikti tam tikro nusikaltimo objektą, pagrindinius objektyviosios pusės požymius bei nusikaltimo subjektui keliamus reikalavimus.

3. Kurdamas naują LR BK įstatymų leidėjas pasielgė nenuosekliai, palikdamas formalus atitikimo požymį tik dviejuose straipsniuose.

4. Baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės yra visuomenei naudingos arba baudžiamąja prasme priimtinos.

5. Kitaip nei praktikoje, baudžiamosios teisės teorijoje baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių šaltiniai gali būti ne tik baudžiamasis, bet ir kiti įstatymai bei bendri teisės principai.

6. Dabartiniame, kaip ir naujame, LR BK yra spragų. Neįteisintos kai kurios baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės, išskiriamos baudžiamosios teisės teorijoje.

7. Veika, kaip baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių elementas, neturi pavojingumo visuomenei arba abiejų nusikaltimo požymių.

8. Baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė gali būti apibrėžiama kaip formaliai atitinkanti Baudžiamajame kodekse numatyto nusikaltimo požymius sąmoninga, valinga

asmens veika, kuri padaroma ypatingomis aplinkybėmis, pašalinančiomis jos pavojingumą visuomenei arba pavojingumą visuomenei ir priešingumą baudžiamajai teisei, o kartu ir baudžiamąją atsakomybę, bei paverčiančiomis ją visuomenei naudinga arba baudžiamąja prasme neutralia.

9. Baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės ir atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės yra savarankiški baudžiamosios teisės institutai, pasižymintys skirtinga teisine prigimtimi.

10. Naujame LR BK nenumatytos kelios baudžiamosios teisės teorijos išskiriamos baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės. Jame pateikiamas nagrinėjamų aplinkybių sąrašas yra daug platesnis ir tobulesnis negu dabar galiojančio LR BK.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. – Vilnius, 1998.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. – Vilnius, 2000.
3. **Pavilonis V., Merkevičius R.** Būtinoji gintis. – Vilnius, 1999.
4. **Якубович М. И.** Обстоятельства, исключающие общественную опасность и противоправность деяния. – Москва, 1979.
5. **Шурдумов А. Ю.** Понятие обстоятельств, исключающих преступность деяния. – Нальчик, 2000.
6. **Баулин Ю. В.** Обстоятельства, исключающие преступность деяния. – Харьков, 1991.
7. **Piesliakas V.** Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. – Vilnius, 1996.
8. **Козак В. Н.** Вопросы теории и практики крайней необходимости. – Саратов, 1981.
9. **Вышинская З. А.** Некоторые вопросы необходимой обороны по советскому уголовному законодательству // Учен. зап. ВИЮН. – Москва, 1963. Вып. 16.
10. **Кузнецова Н. Ф.** Состав преступления: спорные вопросы // Вест. Моск. ун-та. Сер.11. Право. 1987. № 14.
11. **Лившиц Ю. М.** Значение общественной активности личности в предупреждении преступлений // Сов. гос-во и право. 1978. № 8.
12. **Klimka A.** Aplinkybės, pašalinančios veikos pavojingumą visuomenei. – Vilnius, 1966.
13. **Орешкина Т. А.** Обстоятельства, исключающие общественную опасность деяния. Проблемы ответственности и наказания в свете реформ уголовного законодательства: сборник научных трудов. – Москва: Изд-во НИИ пробл. Укрепления законности и правопорядка, 1995.
14. **Сабиров Р. Д.** Правовая оценка обстоятельств, исключающих общественную опасность. Проблемы совершенствования деятельности правоохранительных органов и повышения профессионального мастерства в борьбе с преступностью: Тезисы республиканской научно-практической конференции. – Уфа: Башк, 1990.
15. **Stankevičius V.** Baudžiamoji teisė. Paskaitos. – Kaunas, 1925.
16. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 1998.
17. **Ахмедшин Х. М.** Обстоятельства, исключающие общественную опасность и противоправность деяния: Лекции 1-я и 2-я. – Москва, 1958.
18. Советское уголовное право: Общая часть: Учебное пособие. – Москва, 1970.
19. **Uteviskis B. S.** Baudžiamoji teisė. – Vilnius, 1950.
20. **Слуцкий И. И.** Обстоятельства, исключающие уголовную ответственность. – Ленинград, 1956.
21. Tarybinė baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 1972.
22. Tarybinė baudžiamoji teisė. – Vilnius, 1941.
23. **Владимиров В. А., Ляпунов Ю. И.** Обстоятельства, исключающие общественную опасность деяния: Советское уголовное право: Общая часть: Учебное пособие. – Москва, 1970.
24. **Кузнецова Н. Ф.** Новая Конституция СССР и совершенствование уголовно-правовых средств борьбы с преступностью // Новая Конституция и актуальные вопросы борьбы с преступностью. – Тбилиси. 1979.

The Conception of Circumstances Excluding Criminal Responsibility

Doctoral Candidate Pavelas Kujalis

Law University of Lithuania

SUMMARY

This article deals with the aspects of criminal law and the conception of circumstances excluding criminal responsibility. Problems related with the circumstances excluding criminal responsibility comprise topical and almost unexplored aspects of the Lithuanian criminal law.

In the beginning of the article the author contradistinguishes the elements of deed and circumstances of the notion of circumstances excluding criminal responsibility. The author declares that the deed is an element comprising formal correspondence of circumstances excluding criminal responsibility to the indications of deed as stipulated in the criminal legislation. Analysis of the characteristic of formal correspondence leads the author to the conclusion that circumstances excluding criminal responsibility coincide with certain crimes in terms of the object of the crime, key characteristics of actus reus and requirements set for the subject of the crime.

Speaking about the second element of circumstances excluding criminal responsibility the author draws a conclusion that this constituent part finds reflection in a psychic relation of the person with the deed and the resulting sequels, thus dovetailing with a mental element of corpus delicti. Moreover, circumstances as an element of crime erase indications of crime and produce a direct impact on the social substance of the deed, which is qualified as beneficial to the public or neutral in the criminal sense.

Further on, the article tackles different perception of sources of circumstances excluding criminal responsibility in the Criminal Code of the Republic of Lithuania and the theory of the criminal law of the Republic of Lithuania.

The author goes deep into the analysis of the system of circumstances excluding criminal responsibility and voice critical remarks on the operating and the new Criminal Code of the Republic of Lithuania indicating the flaws and inaccuracies in the key criminal legislation of the state.